

*N.Məmmədli. Şeyx Fəridəddin Əttarın "Muxtarnamə" əsəri
// Əlyazmalar yanmır. 2021, № 2(13), s.26-32.*

UOT: 82-1.512.162

Nəzakət Məmmədli

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu,
Bakı ş. İstiqlaliyyət küç.26.
e-mail: ulya98@yahoo.com.tr*

ŞEYX FƏRİDƏDDİN ƏTTARIN "MUXTARNAMƏ" ƏSƏRİ

Xülasə

Təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, XII-XIII əsrlərdə yaşamış böyük şair və mütəfəkkir Şeyx Fəridəddin Əttar Nişaburi, Sənai Qəznəvinin əsasını qoyduğu ədəbi məktəbin davamçılardan olmuşdur. Əksər təzkirələrin verdiyi məlumatlara əsasən, Əttar, Qurani-Kərim ayələrinin sayı qədər, yəni 114 il yaşamış, və özündən sonra zəngin ədəbi irs qoymuşdur.

Muxtarnamə, Əttarın ən orijinal və maraqlı əsərlərindən biridir. Bu əsər 5000 mindən artıq rübainin toplandığı məqalələr məcmuəsindən ibarətdir. Bu rübailər 50 bölmədə tərtiblənmişdir. Əsər müqəddimə ilə başlayır. Müqəddimə nəsr ilə yazılmışdır və mətndə Qurani-Kərimin müxtəlif surələrindən gətirilən ayələr üstünlük təşkil edir.

Əttarın "Muxtarnamə" əsəri üzərində apardığımız araşdırmalar zamanı əsərin indiyə qədər nəzəri ədəbiyyatda qeyd edildiyi kimi "rübailər" məcmuəsi deyil, vahid bir süjet əsasında mənəvi kamilləşmə, Haqqın aşiq və məşuq (sevən və sevilən) xüsusiyyətlərini əks etdirən təsəvvüfi bir əsər olduğunu gördük. Əsərdə, həmçinin poetika elminə aid dəyərli bilgilər, insan gözəlliyinin vəsfi, ayrı-ayrı üzvlərin poetik, rəmzi və təsəvvüfi anlamları öz əksini tapır. Sonralar bu bilgilər poetikaya dair yazılan bir sıra kitablarda öz əksini tapmışdır.

Əttar bu əsəri məsnəvi janrında deyil, rübai janrında yazmaqla ədəbiyyatda daha bir yeniliyə imza atmışdır.

Aşar sözlər: Əttar, Muxtarnamə, rübai, təsəvvüf, eşq

Giriş

Təsəvvüf ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, XII-XIII əsrlərdə yaşamış böyük şair və mütəfəkkir Şeyx Fəridəddin Əttar Nişaburi, Sənai Qəznəvinin əsasını qoyduğu ədəbi məktəbin davamçılardan olmuşdur. Əksər təzkirələrin verdiyi məlumatlara əsasən, Əttar, Qurani-Kərim ayələrinin sayı qədər, yəni 114 il yaşamış, və özündən sonra zəngin ədəbi irs qoymuşdur [Bax: 1,s. 43-52].

Onun demək olar ki, bütün əsərləri dini-irfani mövzuda yazılmışdır [Bax: 4-14].

Prof. Helmut Ritter Əttarın əsərlərini yazılma tarixinə əsasən xronoloji ardıcılıqla belə qeyd edir: 1) "Heydənamə"; 2) "Divan"; 3) "Cəvahirnamə"; 4) "Şərhül-qəlb"; 5)

“Xosrovnəmə”; 6) “Əsrənamə”; 7) “Məntiqüt-teyr”; 8) “Müsibətnəmə”; 9) “Muxtarnəmə”; 10) “İlahinəmə”; 11) “Bülbülənamə”; 12) “Pəndənamə”; 13) “Təzkirətül-övləyā”; 14) “Məracnəmə”; 15) “Cümcümənəmə”; 16) “Vüslətnəmə”; 17) “Üştürnəmə”; 18) “Cəvahirüz-zat”; 19) “Heyləcnəmə”; 20) “Bisərnəmə”; 21) “Məzhərül-əcaib”; 22) “Lisanül-qeyb” [2, s. 3].

Bu əsərlərdən əlavə, Əttarın “Bəyanül-irşad”, “Fütüvvətnəmə”, “Məzhər”, “Miftahül-iradə” və s. əsərləri vardır.

“Muxtarnəmə” Əttarın ən orijinal və maraqlı əsərlərindən biridir.

Bu əsər 5000 mindən artıq rübainin toplandığı məqalələr məcmuəsindən ibarətdir. Bu rübailər 50 bölmədə tərtiblənmişdir. Əsər müqəddimə ilə başlayır. Müqəddimə nəsrli yazılmışdır və mətnə Qurani-Kərimin müxtəlif surələrindən gətirilən ayələr üstünlük təşkil edir. Müqəddimədən sonra bablar verilir. Birinci bab:

ای پاکى تو منزّه از هر پاکى
قدوسى تو، مقدّس از ادراکى [14, s. 8]

Sənin paklığın bütün paklıqlardan münəzzəhdir; Sənin müqəddəsliyin idrakın dərk edə biləcəyindən daha müqəddəsdir, –

beyti ilə başlayır. Dördlüklər şəklində yazılan birinci bab məzmunca vəhdət təşkil edir. Rübailər sənətkarlıq və vəzn mükəmməlliyi ilə diqqəti cəlb edir:

یا رب چم تو چکونه تقدیر کنم
از دست بشد عمر، تدبیر کنم.
از جرم من و عوف تو شرمم بگرفت،
در بندگی تو چند تقصیر کنم. [14, s. 16]

Yarəb, sənin çəmini (qayda-qanununu) necə təqdir edim; Ömrüm əldən getdi, gərək tədbir edim. Mənim günahımdan, sənin də (hər dəfə) əfv etməndən xəcalət çəkdim lap; Nə qədər sənə bəndəlik etməkdə qüsur edəcəyəm?

Əttar rübai janrında ilahi həqiqətləri, Haqq aşiqinin hallarını incə ayrıntılarına qədər əks etdirməsi ilə diqqəti cəlb edir:

جانى كه برمز، قصه جانان گفت
ببريد زبان و بيزبان پنهان گفت،
تا كى گوى : واقعه عشق بگوى!
چيزى كه چشيدنى بود نتوان گفت. [14, s. 69]

Cananın qissəsinin rəmzləri ilə danışan bir canın;

Dili kəsildi, dilsiz, gizli danışdı.

Nə vaxtacan deyəcəksən: “Eşq vaqiəsini anlat”;

Bu elə bir şeydir ki, onu gərək özün dadasan, danışmaqla anlatmaq mümkünsüzdür.

Burada Haqqın gizli sirlərindən bəhs edilir. Bu elə bir eşq, elə bir sirdir ki, onu dil ilə demək mümkün deyildir. Bu eşqi anlatmaq üçün dilsizlik dili gərəkdir. Söyləmək istəyənlərin dili kəsilər. Eşq vaqiəsini anlatmaq mümkün deyil, ancaq onu yaşayanlar nə olduğunu anlaya bilərlər.

On ikinci bab “Dər şəkayətə-nəfse-xod” adlanır. Burada şair öz nəfsindən şikayət edir, özünün misalında insan övladının nəfsi ilə apardığı mübarizələri qeyd edir. Nəfsi Haqqa qovuşmaq yolunda başlıca maneə olaraq görünən şair onu it adlandırır. “Zalım”, “sitəmkar”, “tamahkar” və s. mənfi xüsusiyyətlərlə səciyyələndirilir [14, 66].

Bu rübailərdə Ömər Xəyyam, Məhsəti Gəncəvi, Hafiz ruhu, rindlik əhvali-ruhiyyəsi üstünlük təşkil edir:

مایم که نه سوخته و نه خامیم،
[14, s. 68] نه صاف چشیده و نه درد آشامیم.

*Biz nə bişmiş, nə də xamıq (çiyik);
Nə saf süzölmüş [şərab], nə də şərab küpünün dibi, xıltıyq.*

Daha sonra “Hövsələsiz insanları məzəmmət etmək və qəlbin mənası barədə” adlı on üçüncü bölümdə yazır: “Əgər ömrünü padşahlıqla keçirib ölə bilərsənsə; Yoxsulluq içində ölsən, heyif olar. Aləm başdan-başa ənam, ehsan süfrəsidir; Sən niyə ac-susuz ölmək istəyirsən?” [14, s.70]

Burada şair mənəvi nemətlərdən söz açır. Allah bütün aləmi ilahi həqiqətlərin məzhəri, mənə aləminə xas yüksək zövqlərin, gözəlliklərin mənbəyi olaraq yaratmışdır. Lakin mənən yoxsul olan, bəsirət gözü açıq olmayan insanlar bu nemətlərdən faydalana bilmir.

İkinci bab peyğəmbərin nəti, üçüncü bab səhabənin mədhinə həsr edilmişdir. Digər bablar tövhid, təfrid, fəna və bəqa, qidəm, ədəm, heyrət və sərgəştəgi (başını itirmək, sərxoşluq), məani, ruh, sirri-ğeyb, eşq və s. təsəvvüfi anlayışların şərhinə həsr edilmişdir. Bu bablarda vəhdəti-vücut fəlsəfəsi qabarıq şəkildə əks edilmişdir:

هم رهبر این عاشیق گمراهی تو
هم مونس خلوت سهرگاهی تو.
میسوزم و از سوز من آگاهی تو
[14, s.15] از سوخته خویش چه میخواهی تو

*Həm bu yolunu azmış aşiqin rəhbərisən sən;
Həm səhər xəlvətinin, tənhalığının həmdəmi, munisi sənsən.
Yanıram, bu atəşimdən aqah olan sən;
Öz qəlbi yanmış aşiqindən nə istəyirsən sən?*

Əttarın “Muxtarnamə” əsərində ilahi hüsnün hər an bir başqa şəkildə təcəlli etməsi ideyası öz əksini tapmışdır:

در هر چیزی ترا جمالی دگر است
در هر ورق حسن حالی دگر است
هر ناقص را ز تو کمالی دگر است
[14, s.153] هر عاشق را ز تو وصال دگر است

*Hər bir şeydə sənün camalın bir başqa şəkildə cəlvələnir;
Hər vərəqdə, hər yarpaqda bir başqa hüsnün,
bir başqa halın əks olunmuşdur.
Hər naqisdə sənün bir başqa kamalın var;
Hər aşiqdə sənün bir başqa vüsəlin var.*

Əsərin ən maraqlı məqamlarından biri də məşuqənin vəsfinə həsr edilmiş bablardır. Bu hissə “Dər şükr nomudəne əz məşuq” adlı otuz üçüncü fəsildən sonra otuz dördüncü babda “Dər səfət amədəne-məşuq” başlığı altında məşuqənin ona gizli sifətlərini açmasından, qeyri-adi sirlərini açmasından bəhs edir:

دوش آمد و بر گشاد صد پرده راز
در پرده دل جلوه گری کرد آغاز
در داد ندا که ای ز ما مانده باز
بر خیز ز پیش و خانه با ما پرداز! [14, s.158]

*Dünən gəldi və yüzlərlə sirr pərdəsi açdı;
Könül pərdəsində cəlvəgərliyə başladı.
Bir nida çəkdi ki, ey bizdən xəbərsiz qalan;
Ortadan çəkil, evini bizə aç.*

Şair burada insanın maddi varlığının onunla Allah arasında bir maneə olduğunu, ilahi həqiqətə qovuşmağın bu dünya nemətlərindən, maddiyyatdan əl çəkməklə dünyəvi “mən”ini öldürməklə mümkün olacağını bildirir.

Maraqlıdır ki, bu babın bütün beytləri “Duş amədo qoft” (“Dünən gecə gəldi və dedi”) anaforası ilə başlayır. Bu beyt mənə və ideya baxımından Nizami Gəncəvinin “Gecə xəlvətə bizə sevgili yar gəlmiş idi; Üzü Aydan da gözəl nazlı nigar gəlmiş idi” qəzəlini xatırladır. Aşıqın görüşünə gələn məşuqənin sözləri ilə aşıqın cavabları bəzən türkdilli ədəbiyyatda daha geniş yayılan “dedim-dedi” mükəlliməsi şəklində verilir:

دوش آمد و گفت: «در بلا پیوستی
آن لہزہ کہ در چو نو چرا پیوستی.
گفتم: چکنم تا بہ تو در پیوندم ،
گفت کہ ز خود بپر بہ ما پیوست. [14, s. 159]

*Dünən gəldi və dedi; Bəla qapısını açdın bizə;
O zaman ki “Necə”, “Nə üçün” sualları ortaya çıxardın.
Dedim: “Necə edim ki, sənə bir qapı açım, sənənlə bir bağ qurum?”
Dedi: “Özünlə əlaqəni kəssən, bizə bağlanacaqsan”.*

Otuz beşinci fəsil “Dər səfətə-ruyo zolfe-məşuq” (“Aşıqın üzü və zülfü barədə”) adlanır. Bu hissədə gözəlin üzü imana, zülfü küfrə bənzədilir. Hər ikisinə rəmzi, təsəvvüfi mənə verilir. Maraqlıdır ki, Əttar məşuqəni təsvir edərkən gözəllik anlamında ona “Ey türk” deyə müraciət edir.

Otuz altıncı fəsil “Dər səfətə-çəşm və əbruy” adlanır. Bu fəsildə göz və qaşın sifətlərindən bəhs edilir.

چشم سیهت کہ فتنه آفاق است
جانم ز میان جان بدو مشتاق است
و ابروی تو ریخت آب رویم بر خاک
کابروی تو پیوسته به خوبی طاق است [14, s.163]

*Qara gözlərin göylərin fitnəsidir;
Canım içindəki can ona aşıqdır.*

*Qaşın üzümün suyunu yerə tökmüşdür;
Çünki sənin qaşın bir gözəllik tağıdır.*

Burada şair “əbruy” və abi-ruy” (qaş və üz suyu, abır-həya) sözlərinin bənzərliyindən, fonetik cinaslığından istifadə edərək Yarın gözəlliyini bədii şəkildə ifadə edir.

Sənın qaşlarının tağı kamançıdır; Kirpiklərin işə bu kamana qoyulan oxlardır. Mənə bax və qaşlarını düyünləmə ki; Qaşların üzündən bu işə düyün düşdü.

Otuz yeddinci fəsil “Dər səfəte-xəttə xələ-məşuq” adlanır. Bu bölümdə sevgilinin xətti və xalını vəsf edən rübailər verilir. Məşuqun xətti tutiyə, müşkə, qarışqaya bənzədilir:

ای مورچه خط! بدمیدی آخر،
بر گرد مهش خط کشیدی آخر.
گویند که در مه نرسید هرگز مور
ای مور! به ماه چون رسیدی آخر [14, s. 171]

*Ey xəttin qarışqası, axır ki, cücərdin, çıxdın;
Ay [üzün] ətrafına xətt çəkdin.
Deyirlər ki, qarışqa heç vaxt Aya çıxma bilməz.
Ey qarışqa, bəs sən necə gedib Aya çıxdın?*

Sevgilinin xalı işə nöqtəyə, gizli mənələrdən xəbər verən incə mənələrə, təhlükəli, “qan iyi verən” məqamlara, göz bəbəyinə və s. bənzədilir.

Otuz səkkizinci bab “Dər səfəte-ləb və dəhane-məşuq” adlanır. Gözəlin dodağı və ağzı müxtəlif metaforik bənzətmələrlə vəsf edilir:

زلف تو سر درازدستی دارد
چشم تو همه میل به مستی دارد
امّا دهننت که ذرّهای را ماند،
یک زرّ ه نه نیستی نه هستی دارد [14, s. 171]

*Sənın zülfün əliuzunluğun (ilahi həqiqətlərə çatmağın) zirvəsi, son nöqtəsidir;
Sənın gözlərin həmişə məstliyə meyil edir.
Amma ağzın zərrələrə bənzəyir;
Nə bir zərrəcə varlığı, nə də yoxluğu vardır.*

Burada Əttar gözəlin dodağını və ağzını zülf və gözlə vəhdətdə götürür və ağzı (dəhən) varlıq və yoxluq arasındakı incə bir cizgiyə bənzədir.

Məşuqenin üzvlərindən bəhs edən hissələrdə Şərəfəddin Rami Təbrizinin “Ənisül-üşşaq” adlı 19 babda məşuqenin zülfü, üzü, gözü, qaşu, kirpiklərindən bəhs edən əsəri ilə bənzərlik diqqəti cəlb edir [bax: 3]. Görünür ki, Rami əsərini yazarkən Əttarın “Muxtarnamə” əsərindən təsirlənmişdir.

Daha sonrakı bablarda məşuqenin və aşıqın xarakter xüsusiyyətləri (məşuqenin nazı, zalımlığı, aşıqın dərdi, kədəri, çarəsizliyi və s.) əks edilir. Bu xüsusiyyətlərdən sonra 44-cü bab “Qələndəriyyə və xəməriyyə” adlanır. Burada qələndərlik, rindlik, şərab və s. ırfani məzmunlu rübailər verilir. Bundan sonrakı bablar şam və pərvanənin mükəllimləri şəklində verilmişdir. Nəhayət, əllinci bab “Dər xəttə-kitab” adlanır. Əsərdəki sonuncu rübai:

گاهی سخنم به صد جنون بنویسد،

گاه از سر عقل زوفنون بنویسد،
گر از فضالیند، به زرنقش کنند
ور عاشیق زارند به خون بنوسند [14, s, 238]

*Gah sözlərim yüz məcnunun dəliliyini əks etdirər;
Gah da ağılın təsiri ilə müdriklik, bilginlik ifadə edər.
Fazillər fəzilət sahibləri kimi qızilla naxışlar salsalar da;
Gözüyaşlı aşıqlar kimi qanla yazarlar.*

Nəticə

Əttarın "Muxtarnamə" əsəri üzərində apardığımız araşdırmalar zamanı əsərin indiyə qədər nəzəri ədəbiyyatda qeyd edildiyi kimi "rübailər" məcmuəsi deyil, vahid bir süjet əsasında mənəvi kamilləşmə, Haqqın aşiq və məşuq (sevən və sevilən) xüsusiyyətlərini əks etdirən təsəvvüfi bir əsər olduğunu gördük. Əsərdə, həmçinin poetika elminə aid dəyərli bilgiler, insan gözəlliyinin vəsfi, ayrı-ayrı üzvlərin poetik, rəmzi və təsəvvüfi anlamları öz əksini tapır. Sonralar bu bilgiler poetikaya dair yazılan bir sıra kitablarda öz əksini tapmışdır.

Əttar bu əsəri məsnəvi janrında deyil, rübai janrında yazmaqla ədəbiyyatda daha bir yeniliyə imza atmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Attar, F. Mantık-al-Tayr, Ön söz A.Gölpınarlı / F.Attar. – İstanbul: 1962. – 407 s.
2. Məmmədli, N. Şeyx Fəridəddin Əttarın həyat və yaradıcılığı // – Bakı: Filologiya məsələləri, N - I, – 2002. – s. 43-52.
3. R.Ş.Təbrizi. Ənisül-üşşaq, müqayisəli mətni tərcümə edən və nəşrə hazırlayan N.Məmmədli / Təbrizi R.S. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – 232 s.
4. Şeyx Fəridəddin Əttar Nیشابوری مختار نامه نشر الکترونیکی کتابخانە تاریخ ما، تهیّه انی کاظمی، ص.810
5. فەرید الدین عطاء نیشابوری، دیوان شرح احوال عطاء بدیع الزمان فروزانفر، تهران، 1381
6. شیخ فەرید الدین عطاء نیشابوری، تذکره الاولیاء، فەرید الدین، مطابق با نسخه نیکلسون، با مقدمه مرحوم قزوینی، تهران، ص9
7. شیخ فەرید الدین محمد ابراهیم عطاء نیشابوری پندنامه نشر الکترونیکی، تهییه از: انی کاظمی کتابخانە تاریخ ما، ص.7
8. شیخ فەرید الدین عطاء نیشابوری اشتر نامه، به کوشش دکتر مهدی محقق تهران ص.23، 1380
9. شیخ فەرید الدین عطاء نیشابوری، مخ نامه، تهییه انی کاظمی نشر الکترونیکی کتابخانە تاریخ ما، ص.
10. شیخ فەرید الدین عطاء نیشابوری، مظهر تهییه انی کاظمی نشر الکترونیکی کتابخانە تاریخ ما، ص.
11. شیخ فەرید الدین عطاء نیشابوری، مظهر العجایب، تهییه انی کاظمی نشر الکترونیکی کتابخانە تاریخ ما، ص.
12. شیخ فەرید الدین ابوحامد بن محمد بن ابو بکر ابراهیم عطاء نیشابوری کدکنیی فتوت نامه نشر الکترونیکی
13. شیخ فەرید الدین محمد ابراهیم عطاء نیشابوری نشر الکترون، خصر و نامه نشر الکترونیکی تاریخ ما ص 246
14. شیخ فەرید الدین عطاء نیشابوری مختار نامه نشر الکترونیکی کتابخانە تاریخ ما، تهییه انی کاظمی، س.

Nezaket Memmedli
"Mukhtarname" by Sheikh Faridaddin Attar

Sheikh Faridaddin Attar Nishaburi, a prominent representative of Sufi literature, a great poet and thinker, who lived in the XII-XIII centuries, was a follower of the literary school, founded by Sanai Ghaznavi. In the opinion of most medieval researchers and historians, Attar lived 114 years, according to the verses of the Holy Koran and left a rich literary heritage.

"Mukhtarname" is one of the most original and interesting works of Attar.

This work consists of a collection of articles, collected more than 5000 rubais (rubai (four-line poem type)). The work begins with an introduction. The preface is written in prose, and the text is dominated by verses from various surahs of the Holy Koran.

During the research of Attar's Mukhtarnameh, we found that the work is not a collection of rubai, as noted in the theoretical literature, but a mystical work based on a single plot, reflecting the characteristics of spiritual perfection. The work also contains valuable information about the science of poetics, the description of human beauty, the poetic, symbolic and mystical meanings of individual parts of the human face. This information was subsequently reflected in a number of books on poetics.

Attar made another innovation in literature by writing this work not in the genre of masnavi, but in the genre of rubai.

Keywords: Attar, Mukhtarname, Rubai, Sufism, Love

Незакет Маммедли
«Мухтарнаме» шейха Фаридаддина Аттара

Шейх Фаридаддин Аттар Нишабури, видный представитель суфийской литературы, великий поэт и мыслитель, живший в XII-XIII веках, был последователем литературной школы, основанной Санай Газневи. По мнению большинства средневековых комментаторов, Аттар прожил 114 лет, что соответствует числу стихов в Священном Коране, и оставил богатое литературное наследие.

«Мухтарнаме» — одно из самых оригинальных и интересных произведений Аттара.

В этом труде собрано более 5000 рубаи (разновидность поэзии, состоящей из четырех строк). Работа начинается с введения. Предисловие написано прозой, а в тексте преобладают стихи из различных сур Священного Корана.

В ходе нашего исследования «Мухтарнаме» Аттара мы обнаружили, что произведение представляет собой не сборник рубаи, как отмечается в теоретической литературе, а мистическое произведение, основанное на едином сюжете, отражающее характеристики духовного совершенства. В произведении также содержатся ценные сведения о поэтике как науке, описании красоты человека, поэтических, символических и мистических значениях отдельных частей человеческого лица. Эти сведения впоследствии нашли отражение в ряде книг по поэтике.

Аттар сделал еще одно новшество в литературе, написав это произведение не в жанре маснави, а в жанре рубаи.

Ключевые слова: Аттара, Мухтарнаме, рубаи, суфизм, любовь

Filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent
Raşa Kərimov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.